

**ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ
МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ****CHARACTERISTIC OF APPLICATION OF COMPULSORY MEDICAL MEASURES**

Пукавський Ю.А., студент

*Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Кушніт В.П., к.ю.н., доцент,

*доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінального права щодо питань застосування примусових заходів медичного характеру. Інститут примусових заходів медичного характеру є особливим, адже він містить не лише юридичні питання, а й соціальні та медичні. У статті аналізується поняття примусових заходів медичного характеру, а також виділяються основні ознаки їх застосування. Такі заходи призначаються лише в передбачених випадках за певними критеріями. Залежно від особи, до якої вони можуть бути застосовані, а також від вчиненого нею злочинного діяння визначається певний вид примусового заходу медичного характеру. У статті також розглядається досвід деяких закордонних держав щодо застосування цих заходів, адже це дозволяє виявити як негативні, так і позитивні риси цього кримінально-правового інституту.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, застосування примусових заходів медичного характеру, інші заходи кримінально-правового впливу, примусове лікування.

Статья посвящена одной из актуальных проблем уголовного права по вопросам применения принудительных мер медицинского характера. Институт принудительных мер медицинского характера является особым, ведь он содержит не только юридические вопросы, но и социальные и медицинские. В статье анализируется понятие принудительных мер медицинского характера, а также выделяются основные признаки их применения. Такие меры назначаются только в предусмотренных случаях и по определенным критериям. В зависимости от лица, к которому они могут быть применены, а также от совершенного преступного деяния определяется вид принудительной меры медицинского характера. В статье также рассматривается опыт некоторых зарубежных государств по применению этих мер, ведь это позволяет выявить как негативные, так и положительные черты этого уголовно-правового института.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, применение принудительных мер медицинского характера, иные меры уголовно-правового воздействия, принудительное лечение.

The article is devoted to the coverage of one of the topical issues of criminal law on issues concerning compulsory medical measures. The institute of compulsory medical measures is very special, as it includes not only legal issues, but also social and medical ones. Compulsory medical measures are measures of state coercion in the form of various medical and rehabilitation measures, which are appointed by the court in the criminal process in relation to persons with various psychiatric disorders, who committed socially dangerous acts aimed at treating these persons and preventing them from committing new socially dangerous actions and severe observance of the inviolability of their rights and legitimate interests. Therefore, their correct and complete understanding is very important. In the article we analyze the concept, as well as highlights the main features of their application. These include the fact that such measures do not constitute a criminal offense and do not violate human rights and freedoms. Such measures are imposed only in cases provided for and according to certain criteria. Also, depending on the person to whom they may be applied, as well as from a criminal offense committed by it, certain type of compulsory medical measures is determined by a medical expertise. They can only be used to persons who are non compos or limited compos. In considering the case, the court chooses one of the following types of inculcation: providing an outpatient psychiatric home forcibly, hospitalization to a psychiatric institution with routine supervision, hospitalization to a psychiatric institution with enhanced supervision, admission to a psychiatric institution with strict supervision. Also, the article examines the experience of some foreign countries, namely Germany and Switzerland, regarding the application of these measures, as it allows to identify both the negative and the positive features of this criminal-law institution.

Key words: compulsory medical measures, application of compulsory medical measures, use of compulsory medical measures, measures of criminal law influence, compulsory treatment.

Сьогодні ідеї та принципи панування права в державі, а також гарантування конституційних свобод і недоторканності особи широко розповсюджені, і навіть невеликі посягання на основоположні принципи викликають негатив із боку суспільства. Але варто зазначити, що будь-якій правовій державі притаманні певні механізми впливу, які можуть обмежувати права людини. Такі обмеження з боку держави повинні мати виключний характер і застосовуватися лише в рамках нормативно-правових актів, які відповідають основним правовим принципам. Прикладом таких обмежень є застосування до особи, яка вчинила злочин, примусових заходів медичного характеру.

У кримінальному праві України інститут застосування примусових заходів медичного характеру вважається одним із найскладніших і найбільш комплексних, що зумовлюється багатогранністю цього інституту – він знаходиться на стику юридичної, соціологічної та медичної галузей знань. Застосування примусових заходів медичного характеру покликане захистити суспільство від

небезпечних посягань осіб, які страждають психічними розладами, та забезпечити підтримання належного рівня безпеки в соціумі. Отже, сутність примусових заходів медичного характеру, за загальноприйнятою думкою, полягає у тому, щоб забезпечити безпеку психічно хворих осіб і захистити суспільство від їх суспільно небезпечних діянь [1, с. 3].

Розкриваючи зміст цього питання і загалом особливостей застосування примусових заходів медичного характеру, важливо правильно розуміти суть цього поняття. У ст. 92 чинного Кримінального Кодексу України передбачено, що «примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад із метою її обов'язкового лікування, а також попередження вчинення нею суспільно небезпечних діянь» [5]. Аналізуючи це, можна стверджувати, що законодавець фактично не роз-

криває поняття примусових заходів медичного характеру, але спроби дати визначення цим заходам відбуваються у межах доктрини кримінального права.

На думку А.В. Савченко та Ю.Л. Шуляк, примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу у формі різних лікувально-реабілітаційних заходів, які призначаються судом у рамках кримінального процесу стосовно осіб із різними психіатричними розладами, що вчинили суспільно небезпечні діяння, спрямовані на лікування цих осіб і запобігання скоєнню ними нових суспільно небезпечних дій і суворе дотримання непорушності їхніх прав і законних інтересів [7, с. 138].

Під примусовими заходами медичного характеру, на думку М.М. Книги, слід розуміти кримінально-правові засоби, які застосовуються за рішенням суду до осіб, визначених у ч. 1 ст. 93 КК України, полягають у здійсненні в умовах психіатричного стаціонару або амбулаторно-комплексу спеціальних медико-правових і соціально-реабілітаційних заходів у виді психіатричного лікування, нагляду, догляду та ресоціалізації, мають на меті відновлення психічного здоров'я таких осіб, їх адаптацію до умов життя в суспільстві та попередження вчинення ними нових суспільно небезпечних діянь і поєднані з можливістю застосування правообмежень, передбачених законами України. На думку автора, сутність правової природи примусових заходів полягає в тих правообмеженнях, які становлять зміст цих заходів. Такі обмеження можуть встановлюватися виключно законами України. Недоліком слід визнати те, що ця вимога не завжди дотримується у вітчизняному законодавстві [4, с. 9–10].

І.В. Жук вважає, що примусові заходи медичного характеру – це заходи обмежувального характеру, що полягають у застосуванні на підставі рішення суду медичного впливу в примусовому порядку до осіб, які вчинили злочини або суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, та мають психічні хвороби або хвороби, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою їхвилікування або поліпшення стану їх здоров'я та забезпечення безпеки суспільства. Поняття «забезпечення безпеки суспільства» має включати комплекс відповідних обмежувальних заходів, про які згадувалося вище (зокрема запобіжні, компенсаційні, реабілітаційні, охоронні заходи тощо) [2, с. 11].

Застосовуватися заходи примусового медичного впливу можуть до трьох категорій осіб. До першої належать особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, в стані неосудності. Другу категорію становлять особи, котрі вчинили злочин у стані обмеженої осудності та притягуються до кримінальної відповідальності. Психічна аномалія таких осіб враховується судом під час призначення покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. Що ж стосується третьої категорії, то до неї належать особи, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічний розлад до постанови судового вироку або під час відбування покарання, що унеможливило призначення або виконання покарання [1, с. 11].

У разі застосування до осіб, які визнаються неосудними чи обмежено осудними, такі заходи є реакцією держави на встановлений судом факт вчинення протиправного діяння, у зв'язку з чим вони набувають зовнішньої схожості з покаранням. Ця схожість полягає насамперед у тому, що подібне до покарання примусове лікування – це захід державного примусу, який суд призначає особі, котра вчинила передбачена кримінальним законом суспільно небезпечне діяння [8, с. 17].

Ст. 94 КК України залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб передбачає такі примусові заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізацію до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізацію до психіатричного закладу із посиленням наглядом;
- 4) госпіталізацію до психіатричного закладу із суворим наглядом [5].

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу. Госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, котрий за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікуванням у примусовому порядку. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду. Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, що вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, котрий за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду [8, с. 18].

Досліджуючи особливості застосування примусових заходів медичного характеру, варто визначити їх ознаки. По-перше, такі заходи є примусовими, а не насильницькими. Вони мають подвійний характер, тобто одночасно є і юридичними, і медичними. Важливо, що заходи медичного характеру не належать до форм реалізації кримінальної відповідальності. Вони не є кримінальним покаранням, як основним, так і додатковим, оскільки відрізняються від нього, передусім, правовою природою, метою, видами, строками, порядком застосування, правовими наслідками тощо, а також не є звичайними заходами медичного впливу, які регламентуються законодавством про охорону здоров'я, адже вказане лікування, насамперед, має більш широкі межі застосування, оскільки не пов'язане з фактом вчинення особою суспільно небезпечного діяння [6, с. 4]. Також не менш важливою ознакою є те, що застосування цих заходів примусу не можна розглядати як порушення прав людини і громадянина. На сучасному етапі розвитку кримінального права, на думку вченої І.В. Жук, досліджуваний інститут може йменуватися «заходами безпеки», котрі не є покаранням, а іншими кримінально-правовими наслідками суспільно небезпечного діяння. Цим заходам переважно властивий запобіжний (превентивний) характер, вони спрямовані на відновлення порушених прав і свобод потерпілих, на усунення передумов криміногенної ситуації, на охорону та здійснення соціально-правового і медико-реабілітаційного захисту особи правопорушника, що загалом переслідує мету забезпечення безпеки суспільства [2, с. 11].

Кожен із вказаних чинників має свій вплив на обрання певного виду примусового заходу медичного характеру і кожний із них повинен бути самостійно встановлений та оцінений судом. Варто зазначити, що чинне законодавство України диференціює суспільну небезпечність суб'єктів примусових заходів медичного характеру, виходячи з двох критеріїв – медичного, тобто характеру психічного захворювання, та юридичного – тяжкості вчиненого діяння.

Проте аналіз лише цих критеріїв у сукупності не дозволяє зробити висновок про ступінь суспільної небезпечності психічно хворого, а відповідно, і не дозволяє обрати певний вид примусового заходу медичного впливу [9, с. 2]. Тож потрібно враховувати ще один досить важливий аспект, а саме соціально-психологічний критерій. До нього варто відносити характеристику особи з погляду наявності в неї негативних морально-психологічних рис, антисуспільної спрямованості та рівня її духовного розвитку. Для встановлення ступеня суспільної небезпечності особи суд оцінює характер і тяжкість психічного розладу та вчиненого діяння, відомості про алкоголізацію чи наркотизацію, а також інші дані про особу.

Для аналізу особливостей інституту примусових заходів медичного характеру важливим є знання іноземного досвіду. Більшість кримінальних законів зарубіжних країн передбачають звільнення від покарання осіб, які вчинили протиправне діяння в стані неосудності, та застосовують до них запобіжні заходи у вигляді примусового лікування в спеціальній медичній установі. Така система закріплена в багатьох європейських державах із континентальною системою права (Німеччині, Польщі, Іспанії, Італії, Швейцарії) та в країнах загального права (Великій Британії та США).

Як вважає Е.М. Кісілюк, у кримінальному законодавстві Німеччини та Швейцарії режим примусових заходів безпеки, що застосовується до психічно хворої особи, визначається ступенем її суспільної небезпечності. Наприклад, у Швейцарії, якщо психічно хворий не є загрозою для суспільства, суд може призначити лікування амбулаторно. У Німеччині суд, призначаючи поміщення в психіатричну лікарню, може одночасно ухвалити рішення про умовне відстрочення таких заходів у разі особливих обставин, які дають підстави вважати, що мета цього заходу може бути досягнута і без його виконання [3, с. 3].

Звернення до іноземного досвіду застосування досліджуваних заходів примусу дозволяє виявити як негативні, так і позитивні риси кримінально-правового інституту примусових заходів медичного характеру, а також підтвердити доцільність: а) їх розгляду як різновидів заходів безпеки; б) створення уніфікованої назви інституту примусових заходів медичного характеру та примусового лікування; в) конкретизації й уточнення мети цих заходів; г) поєднання примусового медичного впливу зі встановленням опіки чи піклування, судовою заборонаю відвідувати заклади реалізації алкогольних напоїв, застосуванням препаратів для зменшення сексуальної потенції, обмеженням у користуванні комп'ютером тощо [2, с. 16].

Досліджуючи проблемні питання застосування примусових заходів медичного характеру, варто звернути увагу на розгляд таких справ у суді. Розгляд справ про застосування примусових заходів медичного характеру пов'язаний із певними складностями, головною причиною яких є недостатня врегульованість провадження справ цієї категорії у чинному законодавстві, оскільки воно не враховує повною мірою особливості справ про діяння неосудних чи обмежено осудних осіб, внаслідок чого не забезпечує реальних гарантій захисту їх інтересів. На відміну від досудового слідства, яке має здійснюватися за загальними правилами (з дотриманням ряду додаткових гарантій захисту психічно хворих осіб) і відхилятися від нормального ходу розслідування тільки після його закінчення, провадження в суді першої інстанції має особливий характер із моменту надходження справи про застосування примусових заходів медичного характеру до суду. Судовий розгляд таких справ є винятковою стадією судочинства. Про це свідчить те, що:

1) він здійснюється не у всіх категоріях справ, а лише у тих, де осудність суб'єкта чи його кримінально-процесуальна або пенітенціарна дієздатність викликає сумнів;

2) після розгляду судом цього питання і підтвердження ним осудності особи відновлюється звичайний хід досудового слідства;

3) у разі встановлення кримінально-процесуальної недієздатності особи передбачається відновлення звичайного порядку провадження у справі після її одужання [8, с. 112–113].

На підставі викладеного можна зробити висновок про те, що закріплене на законодавчому рівні обов'язкове лікування особи є не метою, а завданням примусових заходів медичного характеру, тоді як метою євилікування чи поліпшення стану здоров'я відповідних категорій осіб. Примусові заходи медичного характеру за своєю правовою природою є заходом, відмінним від кримінального покарання, оскільки ці два інститути мають різну сутність, цілі, види та правові наслідки застосування. Примусові заходи медичного характеру є примусовим заходом кримінально-правового характеру, який позбавлений кари та за своєю правовою природою щодо обмежено осудних осіб та осіб, які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, є формою реалізації кримінальної відповідальності щодо неосудних осіб. Цей захід застосовується як особливий захід безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берш А.Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2017. 23 с.
2. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 21 с.
3. Кісілюк Е.М., Павловська А.А. Особливості призначення примусових заходів медичного характеру за кримінальним законодавством зарубіжних країн. Митна справа. 2014. № 3. С. 83–89.
4. Книга М.М. Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 22 с.
5. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Павлова Т.О. Примусові заходи медичного характеру як інший захід кримінально-правового характеру. Правова держава. 2017. № 25. С. 172–177.
7. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах). Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 328 с.
8. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків: Право, 2002. 208 с.
9. Яценко А.М. Застосування примусових заходів медичного характеру: призначення, продовження, зміна та припинення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. № 1. С. 113–118.